

The aspect of value component of attribute of success within the establishment of professional identity is analyzed. The integral indicators of life priorities at the level of normative ideals of students psychologists are highlighted. The problem of relevance understanding by the students of concept features of “success” in professional sphere is reviewed. There is displayed a coherence of the value component with behavioural-motivational self-perception, as a component of a personality adaptation in the society.

Keywords: attribute of success, values, normative ideals, individual priorities, motivational structure.

Отримано: 12.02.2012 р.

УДК 159.925/.942.32

С.О.Біда

ВИДИ ТА ГЕНЕЗИС ЕКСПРЕСІЇ ЕМОЦІЙНИХ ЯВИЩ

Емоційні явища (базові емоції, настрої, почуття, тривожність, агресія, депресія, стрес і т. д.) у тому чи іншому вигляді знаходять своє відображення в мімічній експресії. Повільні та швидкі сигнали обличчя корелюють з психічними процесами і є проявами емоційного реагування. Ці сигнали відповідають за передачу інформації, відображають сукупність свідомих та несвідомих переживань особистості. Поява конкретних виразів обличчя залежить від різних причин, наслідки усвідомлення або неусвідомлення яких надають обличчю виразності.

Ключові слова: базова емоція, тривожність, експресія, мімічна маска, свідомі та несвідомі мімічні прояви.

Эмоциональные явления (базовые эмоции, настроения, чувства, тревожность, агрессия, депрессия, стресс и т. д.) в том или ином виде находят своё отражение в мимической экспрессии. Медленные и быстрые сигналы лица коррелируют с психическими процессами и являются проявлениями эмоционального реагирования. Эти сигналы отвечают за передачу информации, отображают совокупность сознательных и бессознательных переживаний личности. Появление конкретных выражений лица зависит от разных причин, последствия осознания или неосознания которых придают лицу выразительности.

Ключевые слова: базовая эмоция, тревожность, экспрессия, мимическая маска, сознательные и бессознательные мимические проявления.

Вивчення фізіогномічних даних здавна приваблювало дослідників. Згідно фізіогноміці, на обличчі закодовані характерологічні риси особистості. Однак більшість з цих даних не підкріплені науковими обґрунтуваннями, через що фізіогноміка вважається псевдонаукою. І дійсно, порівнювати будову черепа та кістковий рельєф обличчя та якості особистості не викликає довіри.

Тим не менш, криміналістика та судова експертиза володіє рядом методів, призначених для прогнозування та вивчення особи зловмисника на підставі певних фізіогномічних вимірів, наприклад, кутових замірів. Однак тут також відзначається великий рівень похибки [4, с. 294]. До того ж, враховуються інші незалежні фізіогномічні дані, такі як міміка, достовірність котрих не оскаржується. Певні фізіогномічні дані мають значення для патопсихології, відображаючи зв'язки між психічними захворюваннями та типом виразу обличчя. Е. Кретчмер один з перших звернув увагу на цю залежність у хворих шизофренією. Свою точку зору на патологічну експресію у хворих з неврологічними та психічними розладами мали В. Бехтерев та Л. Мінор [5, с. 227]. Отже, міміка слугує єдиним достатньо надійним інформатором на обличчі. Міміка є дзеркалом душевних переживань людини. Душевні переживання завжди суб'єктивні, однак природа вираження міміки не залежить від них, оскільки вона однакова для усіх людей. Саме вивчення мімічної експресії є предметом новітніх наукових досліджень. Крім того, міміка є засобом вираження базових емоцій, а базові емоції, як передбачається, залучені до інших емоційних процесів. Тож, експресія обличчя відображає емоційний стан особистості, її миттєві та глибинні переживання.

Вивчення міміки має велике значення для психології емоцій, теорії невербальної комунікації, патопсихології, криміналістики, а також для практичної психології, психокорекційної роботи.

Науково обґрунтоване дослідження виразності обличчя починається приблизно з XIX століття. Першою визначною працею стає робота Ч. Дарвіна «О выражении эмоций у человека и животных» (1872). Вивченню міміки певною мірою присвячувалися роботи інших авторів (Ch. Bell, P. Andrew, H. Braus, E. Huber, A. Virah, П. Лесгафт, Л. Сухаребський, В. Лабунська та ін.). Більшість робіт носять узагальнюючий характер. Вузькоспеціалізованими дослідженнями мімічної експресії як прояву емоцій займаються К. Ізард та П. Екман, які в ході своїх досліджень прийшли до висновку, що серед всіх емоцій людини можна виділити базові (та похідні від них), для яких міміка є невід'ємною частиною [2, с. 63; 7, с. 42].

Мета дослідження. Завданням цього дослідження є опис типових виразів обличчя як проявів різних емоційних явищ. Під типовими виразами розуміються мімічні прояви базових емоцій. Ми схилиємося до позиції, зайнятої П. Екманом, згідно з якою розрізняються такі базові емоції: радість, здивування, страх, гнів, печаль, відраза. Існують і інші емоції, які претендують на визначення базових, однак вони не мають чітких мімічних проявів і ще недостатньо вивчені. Охопити всі емоційні явища в рамках одного дослідження неможливо, тому ми зупинимося на проявах базових емоцій, виявлених проявах тривожності та мімічних масках.

За класифікацією П. Екмана, сигнали обличчя поділяються на три типи: статичні, повільні та швидкі [7, с. 26]. Нас цікавлять лише повільні та швидкі сигнали, за допомогою яких реалізуються базові емоції та мімічні маски. Слід зазначити, що мімічні прояви базових емоцій є фундаментом для розрізнення і самих базових емоцій, і похідних явищ.

Швидкі сигнали. Швидкими сигналами передаються типові вирази базових емоцій. Тривалість такого сигналу коливається від долі секунди до хвилини. Це – безпосередній прояв емоції (базової емоції). За допомогою швидких сигналів передаються також настрої, проте відповідний вираз обличчя зберігається трохи довше. Типові вирази можуть виникати неодноразово за короткий проміжок часу. Для таких емоційних явищ, як депресія, дратівливість, тривога, агресія, фрустрація, також будуть властиві або короткотривалі типові прояви базових емоцій, або вирази, що зберігатимуться більш тривалий час, залежно від ступеня збудженості та емоційного напруження. Конкретна емоція може не проявлятися на всьому обличчі, а лише на деяких ділянках лицьового ансамблю. Нижче подано огляд типових проявів базових емоцій (за П. Екманом, 2007; К. Ізардом, 1991; В. Лабунською, 1999).

Радість. У вузькому сенсі, емоція радості забезпечує вираз посмішки та сміху. Вираз дуже динамічний. Радість виражається переважно нижньою частиною обличчя та рухом нижніх повік.

Кути рота відтягнуті в сторони та направлені доверху, в результаті чого над верхньою губою виникає трикутна ямочка. Рот може залишатися закритим чи бути злегка або широко відкритим. Біля країв рота утворюються дугові зморшки. Щоки трохи підіймаються. Нижні повіки піднімаються, під ними утворюються зморшки. Біля зовнішніх кутків очей утворюються радіальні зморшки. Крила носа відтягнуті та підняті. В очах з'являється блискіт.

Здивування. Брови підняті та вигнуті дугою догори. Шкіра під бровами натягується, внаслідок чого верхні повіки різко піднімаються вгору, відкриваючи склеру над радужкою очей. Очі розширюються та округлюються. Вздовж лоба йдуть горизонтальні зморшки, які від підняття шкіри утворюють складки. Іноді можуть сильно опускатися нижні повіки. Нижня щелепа може опускатися, розмикаючи губи та зуби. Рот приймає овальну форму, але лишається ненапруженим. Вираз обличчя застиглий.

Страх. У даному випадку міміка дозволяє провести градації, використовуючи різні засоби: тривога, переляк, страх, жах. Вираз обличчя застиглий.

Брови підняті та трохи зведені до центру в області перенісся. На лобі з'являються зморшки у центральній його частині. Верхні повіки підіймаються, відкриваючи склеру над радужкою очей. Очі розширюються та округлюються. При переляку очі прижмурені. Нижні повіки напружені та підтягнуті догори. Рот відкритий. Губи напружені та відтягнуті в сторони або назад, з-за чого кутики рота різко відтягуються.

Відраза. Проявляється динамічно. Іноді вираження відрази може незначною мірою перекликатися з презирством, іронією, однак ці емоції не завжди мають симетричні прояви на обличчі.

Губи викривлені. Верхня губа піднята. Нижня губа або також піднята, або опущена та злегка висунена вперед. Кутики рота опущені. Рот приймає кутасту форму (крайній прояв – висунутий язик). Ніс зморщений. Носо-губні складки біля крил носа підняті вгору. Щоки підняті. Нижні повіки підняті, але не напружені. Під ними з'являються зморшки. Брови опущені. В очах може з'являтися блиск.

Гнів. Проявляється динамічно. Тут також можливі градації: злість, гнів, лютість. Один з найбільш експресивних виразів.

Брови опущені та зведені докупи. Між бровами на переніссі з'являються вертикальні зморшки або потовщення шкіри. Нижні повіки напружені та іноді піднімаються. Очі іноді викочені. Губи або стиснуті, або розсунуті, відкритий рот (у першому випадку кутики рота опущені донизу, губи напружені, випнуті; у другому випадку демонструються зуби). Ніздрі напружені та крила носа підняті.

Печаль. Вираз печалі переважно застиглий. В очах немає блиску. Можливі варіації: сум, печаль, біль, страждання. Крайні прояви печалі – плач та ридання.

Внутрішні кутики брів підняті та зведені до перенісся. Між бровами з'являються вертикальні зморшки. Очі трохи звужені.

Кутики рота опущені. Губи та злегка висунуте вперед підборіддя можуть тремтіти. Обличчя має тьмянний вигляд, наче позбавлене м'язового тону.

Повільні сигнали. Такими сигналами передаються тривалі емоційні стани, що сформувались в результаті часто переживаних емоцій та, відповідно, часто вживаних певних груп лицьових м'язів. Повільні сигнали означають, що емоція, яка їх викликала ще не згасла і продовжує жити відповідними переживаннями. Деякі повільні сигнали з віком стають перманентною ознакою обличчя. Слід зазначити, що мімічний вираз обличчя кожної людини строго індивідуальний. Індивідуальні відмінності, переконання та переживання чітко сигналізуються експресією обличчя. Повільні сигнали, як і швидкі, є динамічною властивістю емоційності [3, с. 235].

Тривожність. Нами було проведено дослідження на предмет пошуку корелятив між особистісною тривожністю та мімічною експресією. Учасникам дослідження пропонували заповнити тестові таблиці та виконати проєктивні тести. Відібрані методики передбачали виявлення не лише особистісної тривожності, але й інших індивідуальних особливостей (агресія, фрустрація та ін.). Завдання були підібрані таким чином, щоб за їх результатами можна було виявити спряженість тривожності та печалі, гніву, страху і т. д.

Такий вибір був не випадковим. Ми схиляємося до думки, що тривожність не може мати одномірний характер. Навпаки, це явище багатомірне. Для кожної людини переживання тривоги виявиться суто індивідуальним. Наприклад, можна виділити два види тривожності: радісна тривожність та печальна (безрадісна) тривожність. Звісно, безрадісна тривожність зустрічається значно частіше, адже тривога пов'язується, перш за все, з емоцією страху. Однак існує також і радісна тривожність, коли людина знаходиться в очікуванні чогось приємного або коли тривога пов'язана з емоцією інтересу [2, с. 321].

Оскільки тривожність супроводжується іншими переживаннями, вона пов'язується у тому числі з базовими емоціями. Таким чином отримуються можливі комбінації: тривога-страх, тривога-печаль, тривога-гнів, тривога-здивування, тривога-відраза. Хоча про мімічні прояви самої тривоги як такої відомо дуже мало, П. Екман не заперечує можливості її виявлення. Вірогідно, що реактивна (ситуативна) тривожність має певне експресивне вираження, яке дійсно близьке до вираження страху, згідно з думкою К. Ізарда. Однак прояви тривоги не будуть такими яскравими, як прояви страху, безпосередньо, носять менш

експресивний характер, але й не менш помітний. Особистісна тривожність не може мати такого виразу, тому вона діагностується через спряжні переживання.

Поєднання тривожності та будь-якої базової емоції носитимуть характер мімічної маски. Вірогідно, можна виявити окремі мікровирази як компоненти типової мімічної маски тривожності, однак це потребує подальших досліджень як особистісної, так і реактивної тривожності та їх мімічних проявів.

Мімічні маски. Стабільність емоційних переживань слугує причиною оформлення на обличчі певного виразу. За П. Лесгафтом, індивідуальність рис обличчя отримується внаслідок частого використання відповідних м'язів. Скорочення мімічних м'язів викликає утворення зморшок і складок на обличчі. Різні емоційні стани впливають на тонус окремих м'язів, в результаті чого обличчя отримує відповідний вираз. Закріпленість виразу обличчя, очевидно, слід розглядати, як неможливість гальмування мімічних рефлексів внаслідок постійного підживлення аналогічними сигналами [5, с. 20, 62, 177]. Це призводить до утримання певної мімічної маски на обличчі.

Виявити типові мімічні маски дуже складно, адже обличчя кожної особи має неповторний вираз. Однак, враховуючи його дві найважливіші анатомічні та емоційні складові – очі та рот, можна напевно виділити дві мімічні маски: позитивну (радісну, оптимістичну) та песимістичну (негативну).

Позитивна мімічна маска. Характеризується піднятими догори зовнішніми кутками очей та нейтральним положенням брів. Кутки рота злегка підняті догори, біля них на щоках майже не утворюються обвислі кожні валики. Носо-губні зморшки не виразні. Мімічні м'язи усього обличчя мають гарний тонус, не обвисають і не утворюють різких глибоких зморшок.

Песимістична мімічна маска. Характеризується опущеними вниз зовнішніми кутками очей та приспущеним або різко піднятим положенням брів. Кутики рота направлені донизу, часто по боках утворюються різні зморшки та складки: обвислі щоки, біля кутиків рота рельєфні валики і т. д. Носо-губні зморшки часто яскраво виражені. Звичайно тонус мімічних м'язів недостатній (в результаті чого шкіра здається в'ялою, обвислою) або гіпертрофований на окремих ділянках.

Усі наведені ознаки не обов'язково мають відобразитися на обличчі однієї людини. Мімічний малюнок дуже індивідуальний, і які саме його складові будуть найпомітнішими, залежить від суб'єктивного світу особистості, його глибинних переконань. Кожна

маска (позитивна або песимістична) буде включати в себе доповнення – інші ознаки, які характеризуватимуть конкретну людину. Оскільки на обличчі налічується близько сотні м'язів, кількість засобів виразності збільшується, кількість комбінацій мимічних проявів значно зростає. Однак, виходячи з того, що мимічні маски складаються з проявів базових емоцій, можна навести конкретні експресії, що превалюють під впливом відповідного емоційного навантаження.

Одразу зазначимо, що немає конкретної маски радості (або задоволення, щастя). Таку функцію виконує позитивна мимічна маска (з доповненнями). Це дуже легко пояснюється: емоція радості характеризується низьким рівнем напруження. Не дивлячись на те, що радість провокує виразні мимічні реакції, тонус м'язів після ослаблення сигналу швидко вирівнюється [2, с. 179].

Маска печалі. Верхні повіки з зовнішніх сторін нависають над очима. Часто обвислі щоки. Носо-губні зморшки у середній частині дуже виражені. Губи можуть трохи висуватися вперед. Обличчя тьмяне, шкіра в'яла, м'язи наче позбавлені життєвої сили.

Маска страху. Очі відкриті трохи ширше, ніж зазвичай. Іноді брови можуть мати злегка підняте положення. М'язи ніби застигають, втрачають динамічність.

Маска відрази. Носо-губні зморшки яскраво виражені. Кутики рота різко опущені донизу. Нижні повіки злегка відтягнуті донизу, внаслідок чого виникає характерне прищурення.

Маска гніву. Брови зведені докупи. Над внутрішніми краями брів утворюються валики. Губи можуть бути щільно стиснуті більш ніж звичайно. По бокам рота нижче нижньої губи на щоках виникають валики. Обличчя має насуплений вигляд.

Маска обурення. Варіант маски гніву. Брови підняті. Губи стиснуті. Кутики рота опущені. Навколо рота можуть утворюватися валики.

Маска презирства, зневаги, іронії. Варіант маски відрази. Підняті брови. Кутики губ стиснуті, в результаті губи злегка підіймаються, по бокам рота утворюються ямки. Виражені носогубні зморшки.

Маска невдоволення. Варіант маски печалі. Носо-губні зморшки у середній частині дуже виражені. Ці зморшки починаються біля крил носа і закінчуються нижче губ. Іноді кутки губ стиснуті, губи злегка підняті, по бокам рота утворюються ямки.

Генезис мимічної експресії. Як вже зазначалося, на обличчі можна спостерігати швидкі та повільні сигнали. Швидкі сигнали є безпосереднім проявом базових емоцій. Вони реалізуються стихійно,

несвідомо, під впливом змін у зовнішньому чи внутрішньому світі особистості, внаслідок переживання відповідної емоції. Ця емоція є емоційною відповіддю на конкретне переживання.

Повільні сигнали мають більш складний характер виникнення. Повільний сигнал є результатом конкретного переживання, яке тримає мимічні м'язи у постійному напруженні. Тривале переживання порушує м'язовий тонус, і вони не можуть розслабитися, в результаті чого обличчя стає як рельєфний малюнок. Причини подібного явища мають свідомі або несвідомі корені.

Несвідомі причини. Мимічна маска, яка відображає переживання та переконання людини, які нею не усвідомлюються, виникає ще в молодому віці. Навіть у дітей можна спостерігати певні сталі мимічні прояви. Якщо вікова мимічна маска, яка виникає внаслідок недостатності м'язового тонусу, починає оформлюватися приблизно з 30-35 років, коли шкіра починає втрачати природну еластичність, маска несвідомих переживань виникає значно раніше. Ступінь виразності конкретних проявів залежить від давності та сили даного психоемоційного стресу.

Ми не випадково вживаємо термін «психоемоційний стрес». Різні обставини життя, які не знаходять свідомого пояснення та сприймаються як загроза психічній та фізичній цілісності організму, витісняються до підсвідомості, звідки вони продовжують керувати діями людини і знаходять своє зовнішнє відображення у миміці. Психоемоційний стрес є второсигнальним фактором впливу на психіку, тобто не знаходить безпосереднього втілення на фізіологічному рівні настільки, наскільки це відбувається у випадку звичайного фізіологічного стресу, або загального адаптаційного синдрому за термінологією Г. Сельє. Психоемоційний стрес характеризується певним рівнем тривоги та спряжними емоційними оцінками та реакціями, які продовжують здійснювати регуляційний та мотивуючий вплив на поведінку особистості, не дивлячись на свій підсвідомий характер. Просто спростувати цей факт неможливо. Свідомість не зберігає в пам'яті отриману за життя інформацію (це дуже спрощено підтверджується положеннями Дж. Міллера про пам'ять). Натомість підсвідомість є як сховищем інформації будь-якого роду, отримані впродовж життя, що доводить Е. Вернер.

У такому випадку важливі ранні дитячі психоемоційні стреси. Уваги потребують стреси, отримані у перинатальний та постнатальний періоди. Новонароджений не здатний свідомо розрізняти різні емоційні явища, але здатний їх сприймати [1, с. 122]. Тому різниця між наявністю емоційного фону, переживання та нездатністю його інтерпретувати призводить у дітей до виникнення

стресового стану. Недостатньо розвинені розумові структури не знаходять йому пояснення, і він витісняється із свідомості. У зоні ризику знаходяться діти до 3-5 років, залежно від того, у якому віці конкретний досвід був отриманий вперше.

Стресори, що викликали конкретний психоемоційний стрес, залишаються у підсвідомій пам'яті. Нерозв'язані дитячі страхи та стреси провокують на повторюване переживання подібних емоцій. Подібний стан можна вважати хронічним глибинним стресом. Він відображатиме не лише ситуативні реакції, а й впливатиме на глибинні переконання (схильність до оптимістичності або песимістичності). Він, як і мімічні прояви базових емоцій, носитиме підсвідомий характер. Зустріч емоційної складової стресу та механізму реалізації базової емоції будуть проявляється у конкретних мімічних експресіях, які зберігатимуться тривалий час, доки людина не усвідомить вплив стресора.

Свідомі причини. Утримання мімічної маски може підкріплюватися також свідомими особистими думками та домислами людини. Емоційна сфера особистості та її суб'єктивні переживання не можуть не проявлятися в міміці, враховуючи дуже виражену експресивність обличчя. Базові емоції супроводжують людину практично кожної миті життя. Вся емоційність так чи інакше зводиться до проявів базових емоцій, які ми називаємо типовими виразами. Однак серед усіх суб'єктивних переживань можна виділити набір таких, котрі людина вважає найголовнішими з якихось причин і повертається до них знову і знову. Це можуть бути захисні реакції, установки, переконання, фікс-ідеї, форми протесту і т.д. тому, що інші психічні процеси так чи інакше зазнають впливу афективного фактора, а всі емоційні явища мають певну спорідненість з базовими емоціями, міміка відображає симбіоз ментальних та емоційних явищ.

Людина може свідомо підтримувати певний емоційний стан (не може або не хоче позбавитися його причин, проявів або наслідків), тому що їй це вигідно з певних причин, приносить задоволення або існують інші причини, які криються у підсвідомості. Спряжність свідомих образів, які людина отримує з реального життя або домальовує сама, та типових виразів, які базуються на певному емоційному тлі, що підкріплює ці образи, сприяє оформленню мімічної маски. Слід, однак, зазначити, що розумові процеси людини характеризуються мобільністю. Зміна способу мислення, звільнення від нав'язливих образів та ідей, повне переключення уваги без прив'язки до старих подій не підтримуватимуть механізм попередньої експресії, завдяки чому тонус лицьових м'язів

вирівнюється й обличчя полишають певні прояви старої мімічної маски. Набір компонентів мімічних масок може змінюватися: одні компоненти можуть замінюватися іншими. Наприклад, якщо людина довгий час переживає глибоку печаль або тривогу, її обличчя приймає певний вираз, на ньому оформлюється мімічна маска. Коли ж обставини змінюються і підстав для подальшого подібних переживань немає, маска печалі сходить з обличчя, однак, якщо людина сама не продовжує підтримувати цей стан подібними думками.

Підсумки. Обличчя є багатою сигнальною системою. На ньому відображається комплекс індивідуальних суб'єктивних переживань, як свідомих, так і несвідомих. На обличчі представлені статичні, повільні та швидкі сигнали.

Швидкі сигнали є типовим проявом базових емоцій: радості, печалі, гніву, страху, здивування, відрази. Існують інші мімічні прояви, які можна було б ідентифікувати як прояви інших (можливо, базових) емоцій, однак вони вивчені недостатньо. Швидкі сигнали залучені також до вираження інших емоційних явищ і слугують основою для оформлення на обличчі мімічних масок.

Повільні сигнали складаються зі зморшок, складок і загального м'язового тону обличчя. У ході нашого дослідження виявлено, що до повільних сигналів відносяться опосередковані прояви тривожності у вигляді позитивної або песимістичної мімічних масок та набір компонентів для їх уточнення. У цілому, виділено дві загальні маски (позитивна, песимістична) як відображення внутрішнього світу особистості. Інші прояви, які діагностуються на обличчі, зокрема печаль, страх, гнів і т. д., є додатковими елементами для оформлення певної мімічної маски. Поділ масок на маски печалі, страху, гніву і т.д. є досить умовним з огляду на те, що мімічна маска кожної людини індивідуальна і може включати елементи різних масок.

Швидкі сигнали обличчя мають значення для невербальної комунікації, тоді як повільні сигнали розглядаються як засіб візуальної психодіагностики.

За повільними сигналами можна судити про глибинні переконання людини та можливі пов'язані з ними психоемоційні стреси, причини котрих завжди індивідуальні. Аналіз дозволить направити практичного психолога у виборі стратегії роботи з клієнтом. Набір як швидких, так і повільних сигналів обличчя досить значний. Виявлення нюансів та деталізація мапи мімічних проявів може стати предметом подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Добряков И.В. Перинатальная психология / И.В.Добряков. – СПб.: Питер, 2010. – 272 с.
2. Изард К. Психология эмоций / К.Изард. – СПб.: Питер, 2011. – 461 с.: ил.
3. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е.П.Ильин. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.: ил.
4. Завизист Н. В. Угловые замеры анатомических признаков лица человека в портретно-криминалистической экспертизе / Н.В.Завизист // Криминалистика и судебная экспертиза: сб. науч. работ, вып. 6. – К.: Редакционно-издательский отдел МВД УССР, 1969. – С. 288-294.
5. Куприянов В.В. Лицо человека: Анатомия, мимика / В.В.Куприянов, Г.В.Стовичек. – М.: Медицина, 1988. – 272 с.
6. Лабунская В.А. Экспрессия человека: общение и межличностное познание / В.А.Лабунская. – Ростов н/Д: Феникс, 1999. – 608 с.
7. Экман П. Узнай лжеца по выражению лица / П.Экман, У.Фризен. – СПб.: Питер, 2011. – 272 с.: ил.

Emotions (basic emotions, moods, feelings, anxiety, aggression, depression, stress etc.) are reflected in facial expression in one way or another. Slow and fast facial movements correlate with mental operations, they display emotional reactions. These facial movements are responsible for transmitting information, reflect the whole set of a personality's conscious and subconscious experience. An appearance of concrete facial expressions depends on different reasons, and the awareness or unawareness of their consequences gives some expressiveness to the face.

Key words: basic emotion, anxiety, expression, expressional mask, conscious and subconscious facial expressions.

Отримано: 12.02.2012 р.